

УДК 338.583:658

ЗНАЧЕННЯ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ У ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

М. В. Дубініна, доктор економічних наук, доцент

О. І. Лугова, здобувач

Миколаївський національний аграрний університет

Обґрунтовано актуальність проблеми управління трансакційними витратами, яке б забезпечувало зміцнення економічного потенціалу підприємства. Встановлено, що управлінські рішення в сфері управління трансакційними витратами реалізуються через сукупність заходів цілеспрямованого впливу на величину та структуру даних витрат. Визначено складові трансакційних витрат сільськогосподарського підприємства.

Ключові слова: трансакційні витрати, сільськогосподарське підприємство, управління, складові, економічний потенціал.

Постановка проблеми. Розвиток сільськогосподарського підприємства значною мірою залежить від ефективного використання наявного економічного потенціалу. Діалектика процесів його формування потребує розгляду не лише ресурсних та виробничих компонентів, а й умов постійної взаємодії господарюючих суб'єктів. Ця взаємодія специфічна для кожного підприємства, вона безпосередньо залежить від впливу інституціонального середовища й представляє собою трансакційні витрати. Питома вага таких витрат у сільськогосподарському виробництві складає до 25%, тому їх скорочення, оптимізація та управління ними представляються особливо актуальними при формуванні економічного потенціалу підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широкий спектр питань, пов'язаних із оцінкою формування економічного потенціалу підприємства, розкривається у працях Б. Бачевського [2], Н. Касьянової [3], Н. Краснокутської [4],

© Дубініна М. В., Лугова О. І., 2014

Є. Лапіна, Л. Скоробогатої та інших. Проте процес формування і розвитку економічного потенціалу сільськогосподарського підприємства майже не знайшов свого висвітлення. Трансакційні витрати були досліджені в роботах таких зарубіжних та вітчизняних економістів, як А. Аузан [1], В. Жук, Р. Капелюшников, Дж. Коммонс, Р. Коуз, Д. Норт [6], Р. Нуреев, В. Тамбовцев, А. Шаститко, О. Шпикуляк [8] та інші. Незважаючи на достатню розробленість загальної теорії трансакційних витрат, не було приділено належної уваги їх дослідженню в аграрному секторі – специфічній галузі економіки, в якій необхідно виділяти трансакційні витрати, їй властиві.

Метою нашого дослідження є розкриття значення трансакційних витрат при формування економічного потенціалу сільськогосподарського підприємства, а також необхідності обліку та управління зазначеними витратами.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні немає єдиного уявлення про структуру потенціалу, оскільки є декілька його проявів. Протягом багатьох років накопичено багатий інструментарій для оцінки ринкових, виробничих, фінансових можливостей підприємства, але відчувається, що не вистачає повноти охоплення та систематизованого підходу до елементів структури економічного потенціалу, при цьому повинна зберігатися мінімальна кількість компонентів. Визначення категорії економічного потенціалу, яке використовується в сучасній науці, містить в собі два ключових аспекти (рис.).

З одного боку, потенціал несе в собі ресурсний аспект. Потенціал включає в себе ресурси, якими володіє господарююча система. Ресурси розуміються в самому широкому сенсі: матеріальні, трудові. З іншого боку, потенціал включає в себе можливості та компетенції, якими володіє господарюючий суб'єкт. Перш за все, маються на увазі здатності до розвитку, вдосконалення і максимально ефективного використання наявних ресурсів. Категорію потенціалу можна розглядати на двох рівнях: досягнутий (існуючий) і перспективний (максимально можливий). Досягнутий рівень являє собою ресурси і здібності, наявні у господарюючого суб'єкта на даний момент. Вони являють собою реальну складову економічного потенціалу. Пер-

спективний рівень являє собою максимально можливий обсяг ресурсів, якими може володіти підприємство, якщо задіє всі наявні в його розпорядженні можливості і приховані резерви.

Рис. Структурні компоненти економічного потенціалу сільськогосподарського підприємства*

*Джерело: побудовано автором за даними [3]

Зі зміною стану сільськогосподарського підприємства відбувається трансформація його потенціалу, ускладнюється його структура, формується суб'єктивна складова економічного потенціалу підприємства, що виявляється в здатностях формувати контрактні відносини таким чином, щоб мінімізувати транзакційні витрати, забезпечити створення специфічних активів або ефективний розподіл прав власності. Економічний потенціал підприємства ототожнюється з можливістю збільшення його розмірів за рахунок скорочення транзакційних витрат. Недосконале управління витратами підприємства, в тому числі і транзакційними, може призвести до загрози руйнування економічного потенціалу.

Управління транзакційними витратами являє собою систему економічних відносин, пов'язану з формуванням, плануванням, обліком і аналізом транзакційних витрат, що дозволяє приймати довгострокові раціональні управлінські рішення, що

впливають на формування економічного потенціалу сільськогосподарського підприємства. Управлінські рішення в сфері управління трансакційними витратами реалізуються через сукупність заходів цілеспрямованого впливу на величину та структуру трансакційних витрат.

Управління трансакційними витратами має організовуватися виходячи з різноманіття їх видів. У сучасній економічній теорії пропонується безліч класифікацій і типологій трансакційних витрат, в яких кожен з авторів концентрує увагу на різних елементах.

Так, О. В. Шумакова пропонує виділити наступні класифікаційні групи трансакційних витрат, що дозволяють врахувати специфіку сільськогосподарського виробництва: внутрішньовиробничі, які представляють собою витрати, безпосередньо пов'язані з просуванням товарів на ринку власними підрозділами господарюючого суб'єкта; зовнішні, які включають витрати, зумовлені покупкою послуг сторонніх організацій, що сприяють просуванню товарів на ринку; у формі недоотриманої вигоди: витрати виникають, коли відбуваються втрати сільськогосподарськими підприємствами частини виручки в результаті розбіжностей якісних показників товару, що продається, реалізації продукції в терміни і за цінами на шкоду власній вигоді, а також втрати фізичного обсягу продукції в процесі реалізації [7].

Узагальнюючи підходи до класифікації трансакційних витрат, необхідно відзначити відсутність однакового підходу і наявність широкого кола класифікаційних ознак, що використовуються різними авторами. У той же час ми вважаємо найбільш прийнятною для умов сільського господарства класифікацію, запропоновану О. В. Шумаковою, оскільки вона може бути основою для кількісної оцінки величини трансакційних витрат у галузі.

Виникнення трансакційних витрат в сільському господарстві зумовлено недоступністю інформації для сільськогосподарських підприємств, що призводить до підвищення значення інформаційних елементів ринкової інфраструктури, недостатня розвиненість яких буде вести до зростання величини трансакційних витрат. Некомпетентність джерела інформації, а також

її асиметрія збільшують кількість посередницьких трансакцій, що веде в свою чергу до зростання питомої ваги трансакційних витрат у кінцевій вартості виробленої продукції. Послуги служб ринкової інформації, Інтернету, маркетингових центрів не завжди доступні основній масі суб'єктів продовольчого ринку внаслідок їх неплатоспроможності і віддаленості від ділових сфер.

За умов відсутності системного менеджменту та ефективного маркетингу витрати на пошук надійних партнерів збільшують витрати сільськогосподарського виробництва. Цю нішу на ринку займають дорогі фінансові посередники. Численність посередницьких ланок у аграрному секторі економіки і відносно високий рівень їх витрат мають значний вплив на рівень цін на сільськогосподарську продукцію. Так, роздрібні ціни на деякі продукти в **2-3** рази вище оптових.

На підставі аналізу даних управлінського обліку та експертних оцінок фахівців була розрахована величина трансакційних витрат в досліджуваних сільськогосподарських підприємствах. Так, в ТОВ «Золотий колос» Жовтневого району величина трансакційних витрат складає **23,4%** від загальної суми витрат підприємства. У структурі трансакційних витрат внутрішньовиробничі трансакційні витрати складають – **9,2%**, зовнішні трансакційні витрати – **19,1%**, трансакційні витрати у вигляді недоотриманої вигоди – **71,7%**, з яких втрати по якості **26,4%**, втрати у ціні **45,3%**. В ТДВ «Південний колос» Новоодеського району питома вага трансакційних витрат складала **21,9%**. В ПОСП «Злагода» Новобузького району трансакційні витрати складають **26,5%** від загальних витрат підприємства.

Наведені розміри свідчать про доцільність ведення обліку цих витрат для подальшого аналізу та прийняття управлінських рішень, спрямованих на їх скорочення. Виділити власні реальні витрати сільськогосподарським товаровиробникам дозволяє тільки управлінський облік, тому що в управлінському обліку головний критерій розподілу витрат за видами – їх економічний зміст, а не місце в прийнятій системі бухгалтерського обліку. Фактичний управлінський облік повинен формуватися за місцем виникнення витрат.

Різноманітність кількісних і якісних підходів до визначення величини трансакційних витрат дозволяє частково розрахувати частку даних витрат у загальній сумі витрат підприємства. Однак незважаючи на це, не існує алгоритму для визначення абсолютної величини трансакційних витрат на сільськогосподарських підприємствах в силу того, що значна кількість трансакційних витрат не піддається кількісній оцінці, а також через те, що ці витрати враховуються переважно господарюючими суб'єктами в управлінському обліку і не розголошуються в силу специфічного характеру їх виникнення.

На всіх стадіях процесу виробництва і реалізації продукції в системі обліку повинні визначатися і накопичуватися всі види витрачених ресурсів. Джерелами інформації про витрати є дані первинного і зведеного обліку, розрахунків, економічного аналізу, а також дані річних звітів підприємств та статистичної звітності.

У плануванні і бухгалтерському обліку на сільськогосподарському підприємстві трансакційні витрати не виділяються і не враховуються окремо, але їх деякі види обліковуються на синтетичних рахунках бухгалтерського обліку, таких як «Адміністративні витрати», «Витрати на збут» та інші. До даного виду трансакційних витрат належать:

- загальні корпоративні витрати (організаційні витрати, витрати на проведення річних зборів, представницькі витрати);
- витрати на службові відрядження та утримання апарату управління підприємством, іншого загальногосподарського персоналу;
- витрати на утримання необоротних активів загальногосподарського використання, винагороди за професійні послуги (юридичні, аудиторські, послуги щодо оцінки майна);
- витрати на зв'язок (поштові, телеграфні, телефонні, факс);
- витрати на врегулювання спорів у судових органах;
- інші витрати.

Однак трансакційні витрати, що враховуються на синтетичних рахунках бухгалтерського обліку, складають лише незначну частину від загального обсягу трансакційних витрат підприємства.

На сільськогосподарських підприємствах відсутні методи розрахунку трансакційних витрат. Тому ми пропонуємо використовувати наступні джерела інформації для відображення в обліку певної групи трансакційних витрат визначеним методом (табл.).

Таблиця

Групування трансакційних витрат за методами та джерелами відображення в обліку

Види трансакційних витрат	Метод відображення в обліку	Джерело інформації
Внутрішньовиробничі (витрати, безпосередньо пов'язані з просуванням товарів на ринку власними підрозділами господарюючого суб'єкта)	Прямий	Первинні документи
Зовнішні (витрати, зумовлені покупкою послуг сторонніх організацій, що сприяють просуванню товарів на ринку)	Прямий і непрямий	Первинні документи, статистичні дані
У формі недоотриманої вигоди: витрати виникають, коли відбуваються втрати сільськогосподарськими підприємствами частини виручки в результаті розбіжностей якісних показників товару, що продається, реалізації продукції в терміни і за цінами на шкоду власній вигоді, а також втрати фізичного обсягу продукції в процесі реалізації	Непрямий	Анкетування, експертиза, статистичні дані

Джерело: авторська розробка на основі ідеї [7]

Сформована система планування та обліку на сільськогосподарських підприємствах спрямована на складання форм планової, бухгалтерської та податкової звітності і не призначена для отримання своєчасної достовірної управлінської інформації, в тому числі про трансакційні витрати. Виділити трансакційні витрати сільськогосподарських підприємств можна лише на основі вивчення документообігу підприємства.

Зниження трансакційних витрат можливе завдяки впорядкуванню договірних відносин, встановленню ділових контактів, а також завдяки неформальним відносинам керівників сільськогосподарських підприємств. В силу нерозвиненості ринкових відносин та неефективності функціонування альтернативних ринку інститутів суб'єктивний фактор став одним з основних у взаємовідносинах між суб'єктами господарювання в аграрному секторі економіки.

Висновки. Для ефективного формування економічного потенціалу сільськогосподарського підприємства незалежно від спеціалізації та організаційно-правової форми важливо створити управлінську та інформаційну систему підприємства, яка повинна пронизувати всю його діяльність – від виробничого підрозділу до цілісної структури управління сільськогосподарським підприємством. При цьому всі структурні підрозділи доцільно поділити на центри витрат і сфери відповідальності за понесені витрати. Метою такого поділу є забезпечення системного контролю за витрачанням коштів і ресурсів за допомогою встановлення конкретної відповідальності працівників різних рівнів за зроблені витрати.

Раціональна організація управління трансакційними витратами на сільськогосподарському підприємстві повинна супроводжуватися встановленням єдиного документообігу, який забезпечить оперативний контроль і диспетчеризацію ходу виробництва, а також оперативне складання внутрішньогосподарської звітності, що дозволить своєчасно вирішувати управлінські завдання.

Список використаних джерел:

1. Аузан А. А. Институциональное проектирование реформ: опыт и попытка прогнозирования / А. А. Аузан. — М. : ГУ ВШЭ, 2007. — 24 с. — (Препринт WP10/2007/09).
2. Бачевський Б. Є. Потенціал і розвиток підприємства : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / Б. Є. Бачевський, І. В. Заблюдська, О. О. Решетняк. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 397 с.
3. Потенціал підприємства: формування та використання : підручник / Н. В. Касьянова, Д. В. Солоха, В. В. Морєва та ін. — 2-е вид. — К. : Центр учбової літератури, 2013. — 248 с.
4. Краснокутська Н. С. Потенціал торговельного підприємства: теорія та методологія дослідження : моногр. / Н. С. Краснокутська. — Харків : Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі, 2010. — 247 с.
5. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем / Г. Б. Клейнер ; ЦЭМИ РАН. — М. : Наука, 2004. — 240 с.
6. Норт Д. Институції, інституційні зміни та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. — К. : Основи, 2000. — 198 с.
7. Стукач В. Ф. Трансакционные издержки в АПК : измерение, информация, регулирование : монографія / В. Ф. Стукач, Е. А. Асташова, О. В. Шумакова. — Омск : ФГОУ ВПО ОмГАУ, 2006. — 212 с.
8. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку : монографія / О. Г. Шпикуляк. — К. : ННЦ ІАЕ, 2009. — 480 с.

М. В. Дубинина, О. И. Луговая. Значение транзакционных издержек в формировании экономического потенциала сельскохозяйственных предприятий.

Статья посвящена изучению влияния транзакционных издержек на формирование экономического потенциала сельскохозяйственного предприятия. Обоснована актуальность проблемы управления транзакционными издержками, которое бы обеспечивало укрепление экономического потенциала предприятия. Установлено, что управленческие решения в сфере управления транзакционными издержками реализуются через совокупность мер целенаправленного воздействия на величину и структуру данных расходов. Исследованы составляющие транзакционных издержек.

M. Dubinina, O. Lugova. Meaning of transaction costs of agrarian enterprises' economic potential.

The article studies the impact of transaction costs on the formation of the economic potential of agrarian enterprises. The structure of the economic potential of agrarian enterprises was discussed. It was noted that with the change of agrarian enterprise's position, its potential is also transformed. Its structure also became more complicated.